

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159.923.2:378.036-057.875

ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ ВИХОВАНОСТІ ДОШКІЛЬНИКА НА ОСНОВІ ПСИХОЛОГІЧНИХ МЕХАНІЗМІВ

Іванова В.В.

Мукачівський державний університет

Стаття присвячена теоретичному обґрунтуванню педагогічної стратегії формування моральної вихованості особистості на основі психологічних механізмів. Визначена актуальність проблеми дослідження, уточнена і конкретизована психологічна сутність понять «моральна сфера особистості», «моральна вихованість особистості» і «емпатія»; виявлено, що засвоєння дитиною багатьох моральних правил відбувається на основі розвитку у неї розуміння розрізняти стани оточуючих її дорослих і однолітків.

Ключові слова: моральне виховання, моральна вихованість, моральна сфера особистості, мотиви поведінки, емпатія.

Постановка проблеми. Пріоритетним напрямком в дошкільній освіті є моральний розвиток особистості дитини, формування ціннісних мотивів, самостійності, допитливості, залучення дітей до загальнолюдських цінностей (Л.М. Галігузова, О.В. Запорожець, В.Т. Кудрявцев [2, 4, 5]). Дитина вчиться здійснювати моральний вибір за допомогою освоєння етичних еталонів, спрямованості і підпорядкування мотивів, їх стійкості. Якщо у особистості не сформовані моральні норми поведінки та взаємини, то формування моральності носитиме характер засвоєння знання, запам'ятовування, а не прийняття і розуміння цих норм. Суспільству потрібна особистість, що володіє позитивними моральними знаннями і моральними якостями (Є.В. Субботський [10]).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналіз теоретичних досліджень, програмно-методичних матеріалів, вивчення практики розвитку моральної вихованості особистості дітей дошкільного віку дозволив встановити, що проблема розвитку моральності в дошкільній педагогіці залишається невирішеною.

На сучасному етапі виникає потреба в переосмисленні підходів до визначення цілей, завдань, відбору змісту морального виховання і оцінки рівня моральної вихованості особистості дитини старшого дошкільного віку. У дошкільному віці необхідно удосконалювати моральні способи збагачення морального досвіду в процесі входження дитини в світ людей і світ культури (Л.В. Коломийченко, В.Т. Кудрявцев, В.С. Мухіна).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження проблеми розвитку моральності відображені в працях, які розкривають моральне становлення особистості дошкільника, Л.В. Артемової, Л.І. Божович, Е.А. Кудрявцевої, Е.В. Субботський, Т.А. Рєпіної, А.А. Рояк, В.С. Мухіної, О.О. Смирнова, С.Г. Якобсон та ін.; концепції діяльностного підходу та провідної ролі діяльності у формуванні моральної особистості (Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, В.В. Давидов, О.М. Леонтьєв, Л.Ф. Обухова та ін.); концепції особистості і криз вікового розвитку (Л.С. Виготський, Е. Еріксон, Д.Б. Ельконін

та ін.); базові положення про особливості процесу соціалізації дитини дошкільного віку (Л.І. Божович, В.П. Зінченко, С.А. Козлова, Л.В. Коломийченко, Т.В. Кудрявцев, В.С. Мухіна, Л.Ф. Обухова, Д.І. Фельдштейн та ін.) тощо.

Моральна вихованість особистості дошкільника розглядається нами як система стійких морально-ціннісних мотивів, що виявляються у відносинах дитини до однолітків і дорослих, її поведінці, заснованій на моральних стандартах і нормах.

Теоретичний аналіз філософської, психологічної, педагогічної літератури, здійснений на основі системного підходу, дозволив виявити, визначити і обґрунтувати сутність, структуру і зміст поняття про моральну вихованість. Це поняття про «моральність» і «вихованість». Як внутрішній стан особистості вони поділяються на загальну моральну вихованість і здатність морально впливати в даний момент. Це структурне утворення є ціннісно-сміисловою усвідомленою установкою особистості в формі безособової повинності, зверненої до всіх.

Мета статті теоретично обґрунтувати педагогічну стратегію формування моральної вихованості особистості на основі психологічних механізмів.

Виклад основного матеріалу. Атмосфера суспільства насичена негативними, тривожними і дратівливими явищами. У цих умовах необхідно вміти зберігати душевну гармонію, відновлювати психічну рівновагу, долати кризи і вирішувати різного роду конфлікти, присутні в житті дорослого і дитини. Гуманістична спрямованість підростаючого покоління є важливою проблемою сучасності. Вона реалізується в моральній сфері особистості. Моральна сфера особистості – інтегрована взаємодія компонентів: когнітивного – моральна свідомість, моральний сенс, моральні цінності, моральні образи, моральні норми; емоційного – моральні почуття, емпатичні прояви в моральних відносинах; поведінкового – моральна поведінка, вчинки і дії в їх мотиваційній спрямованості в особистісній сфері, що забезпечує єдність моральної свідомості і поведінки.

Розвиток моральної сфери – це процес засвоєння заданих суспільством зразків поведінки, в результаті якого вони стають мотивами пове-

дінки. Потрібно враховувати, що у дітей дошкільного віку моральний досвід невеликий, а моральні уявлення можуть бути поверхневими і навіть спотвореними. Потреба відповідати позитивному еталону поведінки виникає тоді, коли для дитини вчинок поведінки набуває особистісний сенс.

Л.С. Виготський говорив, що одним з найважливіших новоутворень дошкільного віку є виникнення в цей період внутрішніх етичних інстанцій. Формуючи етичні уявлення необхідно вчити дітей усвідомлено підходити до явищ морального характеру [3].

За твердженням В.С. Мухіної, прийняття етичних еталонів поведінки визначається такими умовами морального розвитку: знанням норм, звичками поведінки, емоційним ставленням до моральних норм і внутрішньої позиції самої дитини.

Постає питання про засоби, що сприяють перетворенню моральних уявлень дитини в рушійні мотиви її поведінки. В якості таких засобів розглядаються гра, праця, діяльність на заняттях, у процесі яких діти набувають практику [8].

Когнітивна складова містить уявлення про різні способи і форми взаємодії з дитиною, знання і уявлення про ці взаємини. Якщо оціночні судження дорослих не відповідають нормам нашої моралі або суперечливі і непослідовні, якщо їх слова і справи розходяться, важко чекати від дитини, щоб її уявлення про гідне і ганебне були моральними.

Батькам важливо знати, що багато вражень дитячих років не впливають на поведінку дитини безпосередньо в даний момент, а дають про себе знати лише через місяці або роки (Р.Х. Шакурів). Деяка сума знань (уявлень і первинних понять) про моральні якості людини формується через моральну оцінку, яку дорослі дають вчинку.

На думку вітчизняних дослідників, які розкривають особливості розвитку вольової поведінки і усвідомленість в поведінці, розуміння дітьми змісту і цінностей моральних норм поведінки можливо лише в старшому дошкільному віці, коли у дітей формується моральна свідомість [1, 4]. Інтеграція забезпечує встановлення взаємозв'язків між окремими сторонами психіки (В.С. Безрукова).

Виховання людського благородства в дитячому серці починається з максимального олюднення його ставлення до людей, одухотворення його відносин чистими, піднесеними почуттями поваги до людини. Необхідно вчити дитину бачити і розуміти людей – це найскладніше в важкій справі виховання людини (В.О. Сухомлинський «Батьківська педагогіка»).

Важлива заохочувальна оцінка того чи іншого певного вчинку для уточнення дитиною моральних критеріїв. Похвала важлива, коли вона підтримує її в якійсь конкретній справі. Але це нічого спільного не має з постійним безпредметним захвалюванням дитини, до якого вона звикне. Коли похвала стає постійною потребою, це породжує невпевненість в собі.

Особистість витрачає свою життєву енергію, відповідає потребі і, відбиваючись суб'єктом, веде діяльність. Так виникає вербалізація мети і програми, що дають можливість почати конкретну діяльність. Сукупність мотивів, які спонукають до досягнення мети становить мотивацію. Її потрібно відрізнити від мотивування – пояснення людиною

доцільності і необхідності своїх дій. Мотив вживається не в однині, а в множині – «мотиви».

О.М. Леонт'єв [6] відокремлює мотив не тільки від потреби, а й від мети, яка може стати мотивом, якщо дія набуде самостійний сенс. У цих випадках відбувається зсув мотиву на мету. Він досліджує мотиви-стимули, позбавлені змістовних функцій.

Переживання виникають як відповідь на ті впливи навколишнього життя, які його стосуються. Позитивна спрямованість мотивів поведінки проявляється в доброзичливості, емоційному відношенні до оточуючих, як прояв ставлення до власних вчинків. Моральні мотиви, що виникають у дитини в реальному житті, різні за змістом, стійкістю, силою, ступенем усвідомленості.

Новоутворенням в розвитку дитини дошкільного віку є виникнення опосередкованої мотивації, внутрішніх етичних інстанцій, зародження самооцінки, які створюють передумову нового способу життя. Структурним елементом є розвиток мотивації в роботі над собою. Бажання і потреби співвідносяться з соціальними нормами поведінки. Зміни обставин життя призводять до зміни її почуттів.

Досліджуючи роль відчуттів і сприйняття в загальному процесі, І.М. Сеченов говорив, що вони є мірилом і зразком для регулювання рухів: «Відчуття всюди має значення регулятора руху». Взаємодія почуттів і мислення конкретно проявляється в тому, що почуття впливають на механізми пам'яті, вибірково оживляючи лише деякі відомості з минулого і гальмуючи інші.

Сутність моральних понять розкривається для дітей лише в процесі їх життєвої практики. Кожне поняття включає сукупність істотних ознак альтернативної оцінки: добрий, чесний, сміливий – добре; ледачий, злий, брехливий – погано. Тому у виробленні у дитини «точки зору» на людей, у формуванні у неї уявлень і думок про них, має вигляд поведінки дорослих і взаємин між ними.

У процесі набуття дітьми знань формуються перші елементарні моральні поняття, які виражені в словах (хоробрій, чесний, акуратний).

Включення дитиною вихідних відносин, що існують в оточуючому світі, в структуру особистісних смислів передбачає обов'язкове їх освоєння, самовираження та самовизначення. В самоповазі виражається розуміння дитиною самоцінності будь-якого прояву в житті. Набувається воно через задоволення таких найважливіших потреб старших дошкільників, як потреба в самооцінці, розумінні, усвідомленні істини і самоактуалізації.

На утворення враження про раніше невідомому нам людину впливає ситуація, в якій відбувається наше пізнання іншої людини. Вона, її вигляд і поведінка завжди обумовлюють те, що відбивається в нашому враженні про неї. З віком у дитини розвивається вміння краще регулювати прояви своїх почуттів і управляти їх вираження. У дітей виявляються приховувані почуття.

Необхідна педагогічна підтримка – процес, в якому дорослий, взаємодіючи з вихованцем, зосереджується на позитивних сторонах і його перевагах з метою зміцнення самооцінки. Вона дозволяє допомогти йому повірити в себе і свої здібності, уникнути помилок, підтримати при

невдачах. Не можна зрозуміти іншу людину, не вступивши в якісь особистісні відносини з нею.

Механізм емпатії – розуміння іншої людини шляхом емоційного відгуку на її переживання. Це підтримується постійною взаємодією з соціальним середовищем за допомогою внутрішніх механізмів адаптації. Старші дошкільнята бачать моральну сторону вчинку в його результаті, хоча і продиктованому моральним мотивом, але якщо результат неблагополучний, то він розцінюється дітьми як поганий.

Істотною стороною в розвитку моральних почуттів є зростання уваги дітей до переживань інших людей і вміння «співпереживати» з ними те, що їх хвилює, радує, засмучує. Емоційна складова характеризує спрямованість емоцій по відношенню до ціннісної орієнтації.

Люди поведуться так, а не інакше тому, що вони виховані на певних культурних традиціях, цінностях суспільства. Потрібно розкривати дітям значення виконання моральних норм як поведінки в інтересах інших людей і вчити їх самих знаходити моральний сенс ситуації, робити висновки про вчинок іншої людини з мотивів цього вчинку, розвивати у них увагу до переживань однопілітків і дорослих.

Якщо моральне дозрівання йде нормально, то вже протягом раннього дитинства можна помітити у дитини почуття обов'язку по відношенню до оточуючих людей. У цьому плані особливу роль виконує інноваційний потенціал педагога: сукупність творчих і культурних характеристик особистості, що виражають готовність удосконалювати педагогічну діяльність; наявність засобів і методів, що забезпечують цю готовність.

Як критерій зрілості і одна зі складових професіоналізму дослідниками виділяється механізм рефлексії. Оціночна діяльність характеризує зв'язок з навколишнім світом, систему взаємодій з природою і суспільством.

Оціночні висловлювання характеризують звернення до вихованця, ставлення дорослого до дитини, ступінь інтересу і знань про вихованця, «диференційованість підходу» в забезпеченні процесу особистісного зростання вихованця – проектування особистісного зростання. Операція оцінювання розглядається як процес співвіднесення з цінностями світу, здійснюваного в мимовільній і довільній формах.

Наявність в оцінці суб'єктивності і вказівки на властивості об'єкта дозволяє філософам виділити дві функції оцінного судження: функцію вираження й функцію заміщення. Функція вираження в оціночних судженнях проявляється, коли суб'єкт позначає з їх допомогою своє ставлення до об'єкта (схвалення, осуд, захоплення). Функція заміщення проявляється в оціночних судженнях, які характеризують ступінь відповідності або невідповідності об'єкта еталону. Функції оціночного судження впливають на інтелектуальну, афективно-вольову сфери, на особистість дитини в цілому.

З іншого боку, засвоєні моральні поняття, норми і зразки закріплюються в моральному досвіді, переносяться на все нові і нові моральні ситуації і починають визначати спрямованість поведінки і відносин. Дитину треба вчити оцінювати свої вчинки і вчинки інших дітей, правильно оціню-

вати результати своєї діяльності і товаришів, розуміти слова, що виражають моральну оцінку, передавати ставлення до вчинків героїв.

Цілеспрямоване оцінне висловлювання повинно бути побудовано відповідно до звернення до дитини, до ситуації, ставленням до ситуації і до дитини. Необхідне вдосконалення оціночної діяльності педагога, що полягає в грамотному формулюванні оціночних висловлювань, адекватному конкретній ситуації, готовності до варіативності оцінок в ході психолого-педагогічної взаємодії, оволодіння структурним змістом педагогічної оцінки.

Діяльність педагога – це розумова діяльність, процес виконання різних завдань, реалізація психолого-педагогічних знань. Основою діяльності є закони про істотні зв'язки і відносини в процесі сприйняття. Процедура оцінювання пов'язана з умінням переводити когнітивне в словесний план, створюючи оцінне висловлювання.

Мовне середовище не забезпечує дитину в повній мірі ні засобами вираження оцінки, ні уявленням про структуру оціночного висловлювання, тому оцінки дітей шести-семи років дуже категоричні і двовимірні: добре – погано, нормально – ненормально, люблю – не люблю.

Моральна оцінка насичується громадським змістом. В результаті засвоєння змісту моральних оцінок останні все більш відділяються від безпосереднього емоційного ставлення і починають визначати його.

Зміст педагогічної культури немислимий без знання сімейної етики. Етика сімейних відносин створювалася століттями, зазнавала трансформацію. Зараз з'являються нові цінності, зразки, що розширюють соціокультурні уявлення у людини. У дітях потрібно затвердити себе, продовжити в них духовне багатство минулого.

Дитяче щастя за своєю природою егоїстичне. Добро і благо, дитина сприймає як щось само собою зрозуміле. Вона виростає з кам'яним серцем тому, що вона лише споживач радощів. Вона бере, отримує, а це найстрашніше в сімейному вихованні. На етичних принципах: самовизначенні сім'ї, добровільності прийняття допомоги, конфіденційності вирішення поставлених завдань – будується взаємодія педагога і сім'ї.

Розвиток особистості здійснюється в сім'ї, яка в залежності від прийнятої в ній тактики позитивно впливає або спотворює розвиток особистості дитини. На думку дослідників, роль сім'ї у формуванні моральної вихованості, культури особистості обумовлена особливим впливом сімейної мікрогрупи і важливістю, цінністю дитинства в розвитку людини.

Сім'я закладає фундамент становлення моральної позиції дитини, завдяки постійності, діяльності, емоційної забарвленості виховних впливів, їх різноманітності, використання механізму підкріплення. На думку К.Д. Ушинського [11] і П.Ф. Лестгафт [7], елементи традиційної культури, механізми їх відтворення реалізуються в сім'ї, побуті, народних казках, іграх. К.Д. Ушинський стверджував, що сімейний побут є єдиним вихователем народу.

У дослідженнях виділяються такі характерні риси сімейної народної культури: а) забезпечення і збереження зв'язку поколінь, шанування

старих і особлива увага до маленьких; б) парадигма прикладу і авторитету батьків, шанування батьків дітьми; в) залучення до історії сім'ї, знання свого родоводу (вся народна етика зводилася до сімейної моральності, заснованої на почутті спорідненості); г) шанобливе ставлення до інших народів, «глибокі роздуми про сенс людського життя»; д) збереження в сім'ї традицій для залучення дітей до духовного коріння.

Свідомість маленьких дітей, що ростуть в негативній обстановці моральності, може створювати негативні моменти, небезпечні, що заважають людському спілкуванню. Треба помітити їх появу і не дати розвинутися в душі дитини, перейти в антигромадський моральний навик. Про допомогу особистості, вчити жити разом, виховуючи прийняття і розуміння іншої людини, ставлення до неї як до цінності говорив В.С. Лазарев.

Висновки і пропозиції. Отже, засвоєння дитиною багатьох моральних правил відбувається на основі розвитку у неї розуміння розрізняти стани оточуючих її дорослих і однолітків. Це

спонукає проявляти гуманне емпатичне відношення (співчуття, турботу, чуйність), сприяти в ситуаціях емоційного дискомфорту (О.В. Запорожець, А.Д. Кошелева, Я.З. Неверович, М.І. Лісіна, Т.А. Рєпіна та ін.).

Вивчення і осмислення педагогічних досліджень дозволило виділити наявні напрямки в розробці проблеми виховання морально-ціннісної поведінки дітей. Вона визначається сполученням моральних правил, досягненням розуміння дошкільниками їхнього змісту і моральної цінності для себе і оточуючих, вихованням орієнтира на емоційний стан однолітків, врахування їх інтересів, емпатичним відгуком на переживання іншого, збагаченням практичного досвіду прояву волевих зусиль дошкільнят при виконанні правил.

Актуальним стає пошук технологій, засобів, методів соціального виховання, що забезпечують моральний розвиток і моральну вихованість, подолання негативної поведінки, уміння оцінювати мінливі соціальні ситуації, що необхідно для успішного входження дошкільнят в соціум.

Список літератури:

1. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте [Текст] / Л. И. Божович // Психология личности: хрестоматія / сост. Д. Я. Райгородский. – Самара: Феникс, 2000. – С. 128.
2. Галигузова Л. Н. Ступени общения: от года до семи лет [Текст] / Л. Н. Галигузова, Е. О. Смирнова. – М.: Просвещение, 1992. – 143 с.
3. Выготский Л. С. Воспитание чувств [Текст] / Л. С. Выготский // Возрастная и педагогическая психология: хрестоматія / сост. И. В. Дубровина и др. – М.: Академия, 1998. – С. 233-235.
4. Запорожец А. В. Игра и её роль в развитии ребенка дошкольного возраста [Текст] / А. В. Запорожец // Хрестоматія по возрастной психологии. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института. Воронеж: Изд-во НПО «Модэк», 2003. – С. 203-207.
5. Кудрявцев В. Т. Исследование детского развития на рубеже столетия [Текст] / В. Т. Кудрявцев // Вопр. психологии. – 2001. – № 2. – С. 3-22.
6. Леонтьев А. Н. Деятельность, сознание, личность [Текст] / А. Н. Леонтьев. – М.: Смысл; Академия, 2004. – 346 с.
7. Лесгафт П. Ф. Семейное воспитание ребёнка и его значение: Страницы истории педагогической мысли [Текст] / П. Ф. Лесгафт. – М.: Педагогика, 1991. – 174 с.
8. Мухина В. С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество [Текст] / В. С. Мухина. – М., 2003. – 456 с.
9. Смирнова Е. О. Психология ребёнка [Текст]: учебник / Е. О. Смирнова. – М.: Школа-Пресс, 1997. – 384 с.
10. Субботский Е. В. Ребёнок открывает мир [Текст] / Е. В. Субботский. – М.: Просвещение, 1991. – 207 с.
11. Ушинский К. Д. Проблемы педагогики [Текст] / К. Д. Ушинский / Ред. кол.: Э. П. Днепров и др. – М.: Академия, 2002. – 85 с.

Иванова В.В.

Мукачевский государственный университет

ФОРМИРОВАНИЕ МОРАЛЬНОЙ ВОСПИТАННОСТИ ДОШКОЛЬНИКА НА ОСНОВЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИХ МЕХАНИЗМОВ

Аннотация

Статья посвящена теоретическому обоснованию педагогической стратегии формирования нравственной воспитанности личности на основе психологических механизмов. Определена актуальность проблемы исследования, уточнена и конкретизирована психологическая сущность понятий «нравственная сфера личности», «моральная воспитанность личности» и «эмпатия»; обнаружено, что усвоение ребенком многих нравственных правил происходит на основе развития у него понимания различать состояния окружающих его взрослых и сверстников.

Ключевые слова: нравственное воспитание, нравственная воспитанность, нравственная сфера личности, мотивы поведения, эмпатия.

Ivanova V.V.

Mukachevo State University

THE FORMATION OF MORAL EDUCATION OF CHILDREN OF PRESCHOOL AGE BASIS ON PSYCHOLOGICAL MECHANISMS

Summary

The article is sanctified to the theoretical ground of pedagogical strategy of forming of the moral breeding of personality on the basis of psychological mechanisms. The actuality of the research problem is determined, the psychological essence of the concepts «moral sphere of the person», «moral education of the person» and «empathy» are specified. It was discovered that the assimilation of many moral rules by the child takes place on the basis of her/his ability to understand environment.

Keywords: moral education, moral education, moral sphere of personality, reasons of behavior, empathy.